

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 36 Volume: 8 Issue: 36

Şubat 2015 February 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLIK PRENSİBİ PRINCIPLE OF EASINESS IN ISLAMIC LAW

Rifat USLU *

Öz

İslam Dininin evrensel niteliklerinden birisi de kolaylık dini olmasıdır. İslam, insanı zor ve sıkıntıya sokmak için değil, kolaylık sağlamak için gelmiştir. Bunun için hükümlerin hepsi, insanın yaratılışına uygun bulunmaktadır. Başta namaz, oruç, hac ve zekat olmak üzere hiç bir ibadette insan takatını aşan hükümler olmadığı gibi, günlük hayatı ilgilendiren diğer konularda da hep kolaylık ön planda tutulmuştur. Çünkü İslam Dini hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir şeyi teklif etmemiş, aksine her fırsatta kolaylığı emretmiştir.

Hz. Peygamber devrinde hüküm koymada riayet edilen prensiplere bakıldığı zaman ilk dönemden itibaren bu prensibe uyulduğu görülmektedir. İslam hukukunda asil kaynaklar olan Kur'an ve sünnette bu ilkeyi ortaya koyan deliller mevcuttur. Ayrıca Fer'i delillerden bir kısmı da bu prensiple ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hukuk, Kolaylık, Zorluk, Teklif.

Abstract

One of the universal characteristics of Islam is its being the religion of easiness. It aims not to put human being into distress but to provide easiness. So each order is convenient with the human temperament. Prayer, fast, pilgrimage and zekât (alms) being at the outset, there are no unpractical orders in Islam. Furthermore, the way of easiness is in the foreground in the other matters pertaining to daily life. Islam never orders what human beings cannot accomplish. On the contrary, it orders to follow the easiest way everywhere. If the principles followed for establishing rules in the era of the Prophet Muhammad are examined, it will be seen that the same principles have been followed since then. There are a lot of proofs in Qur'an and sunna (tradition), two main sources in Islamic law that put forward this principle. Some of secondary proofs are associated with this principle, too.

Keywords: Islam, Jurisprudence, Easiness, Order, Difficulty.

GİRİŞ

PEYGAMBER DEVRİNDE HÜKÜM KOYMA PRENSİPLERİ

Çalışma konumuzu ilgilendirmesi itibarıyla konuya girmeden önce peygamberimiz devrinde, hüküm koymada riayet edilen prensiplere bir göz atmamız yerinde olacaktır. İslam hukuk tarihini konu alan kaynaklar, peygamberimiz devrinde hükümlerin konuluşunda bir takım prensiplere riayet edildiğini ifade etmekte ve bu prensipleri maddeler halinde zikretmektedir. Bu prensipleri özet olarak şöyle sıralayabiliriz.

1- TEDRİC

Kur'an ayetleri, bir defada değil, ihtiyaç halinde peyderpey nazil olmuştur. Sünnet de aynı şekilde zamanı geldikçe söylenmiş veya bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılarak hüküm haline gelmiştir. Aslında bunun böyle olmasında hem ihtiyaç hem de zaruret vardı.

* Dr., Kartal İlçe Vaizi, rifatuslu45000@hotmail.com

Çünkü o devirde toplum, gerek itikadi gerek ictimai ve ahlaki yönden tamamen cahilî adetlere dayanmakta idi. İslam ise böyle bir toplumu kendi alışkanlıklarından koparıp yepyeni bir nizam getirmekte idi. Hükümlerin toptan getirilmesi böyle bir toplum tarafından, onların kabul edilmemesine sebep olabilirdi.

Hedefe adım adım gidiş olarak ifade edebileceğimiz bu prensip iki şekilde gerçekleşmiştir.

a- Zaman yönünden tedric: Bundan maksat İslam'ın bütün hükümlerinin geniş bir zaman içinde gelmiş olmasıdır. İslami hükümler peygamberliğin başlangıcından başlayarak, peygamberimizin vefatına kadar geçen yirmi üç yıla yakın bir zamanda ihtiyaç duyuldukça nazil olmuş ve tamamlanmıştır.

b- Hüküm yönünden tedric: İslami hükümler, insanlara ağır gelmeyecek şekilde azar azar konmuştur. Gelen hükümlere intibak sağlandıkça hükümlere son şekli verilerek tamamlanmış ve yenileri ilave edilerek artırılmıştır. Mesela namaz önceleri kuşluk ve akşam vakitlerinde kılıyordu. Sonra beş vakte çıkarıldı. Zekâta da önceleri bir sınır yoktu, her Müslüman gücünün yettiği kadar vermekte serbestti. Sonra miktarlar sabit ve mecburi hale getirildi.¹ Yapılması istenen hükümlerin teşrii böyle olduğu gibi yasaklananlar da bazen tedrici olmuştur. Mesela içkinin haram oluşu da tedricidir. Önceleri:

“Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar: De ki ikisinde de hem büyük günah, hem de insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından büyüktür”² ayeti ile sadece içkinin zararlı olduğu bildirilmiş, sonra:

“Ey iman edenler, siz sarhoş iken ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın”³ ayeti ile de sarhoş iken namaz kılmak yasaklanmış, en sonunda da:

“Ey iman edenler, içki, kumar,(tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bunlardan kaçınınız ki muradınıza eresiniz. Şeytan içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz vazgeçtiniz değil mi ?”⁴ ayetleri ile de kesin olarak yasaklanmıştır.

Yasaklanan zinanın suç sayılması yanında işlendiği takdirde bunlara verilecek zina cezası da tedrici bir şekilde konulmuştur. Zina hakkında ilk önce inen:

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin”⁵ ayeti zina suçunun cezasının evlerde hapsedildiğini bildirir. Daha sonra inen:

“Zina eden kadın ile erkekten her birine yüzer değnek vurun”⁶, ayeti ile de zina edenlere uygulanacak cezanın yüz sopa olduğu hükmü konmuştur. Evlilere uygulanan recm cezası ise, hadis ve neshi kabul edenlere göre tilaveti nesholunan ayetle sabit olmuştur⁷.

2- KOLAYLIK

İslami hükümlerin bu prensip üzerine kurulduğuna dair Kur'an- ı Kerimde pek çok âyet vardır.

“Allah size kolaylık diler. Size güçlük istemez”⁸

“Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemes”⁹ ayetleri ileride de yeri gelince özel olarak bahsedileceği üzere bunların bazılarıdır. Yolcunun isterse oruç tutmaması, abdest alacak kimsenin bunu yapamayınca yerine teyemmüm etmesi ve haram olan bir şeyin

¹ Hayreddin Karaman, Başlangıcından Günümüze İslam Hukuk Tarihi, İstanbul, 1989,s.57.

² Bakara, 2/219.

³ Nisa, 4/43

⁴Maide, 5/90-91.

⁵ Nisa, 4/15.

⁶ Nur, 24/2.

⁷ Mûsâ İbrahim el- İbrahim, el- Medhal ila Usul'l- Fıkh ve Tarihi't - Teşri'il - İslami, Amman, 1986,s.143.

⁸ Bakara, 2/185.

⁹ Bakara, 2/286.

zaruret anında helal kabul edilmesi gibi kolaylıklar İslami hükümlerin konulmasında kolaylık prensibinin gözetildiğini göstermektedir.

3- TEKLİFLERİN AZLIĞI

Bu prensip, kolaylık prensibinin ayrılmaz bir neticesidir. Çünkü tekliflerin çokluğunda zorluk vardır. Şu ayeti kerimeler:

“Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır.(Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir.(Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın) Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir. Sizden önce de bir toplum bunları sormuş, sonra da bunları inkâr eder olmuştu¹⁰. İslam’da hükümlerin teşriinde tekliflerin azlığı prensibine riayet edildiğine delalet eder. Çünkü her sorulan soruya getirilen açıklama hükümlerin artması demektir. Ayetlerde geçen ve sorulmaması tavsiye edilen meseleler Allah tarafından yasaklanmamış olan ve insanların serbest bırakıldıkları hususlardır. Bunları peygambere sormak ise haram kılınmalarına sebep olabilir.

4-NESİH

Nesih, daha sonra gelen bir hükmün, önceki hükmü kaldırması demektir. Sadece Peygamber efendimiz devrinde meydana gelen neshin hikmeti, ilk Müslümanları hükümlere uymaya tedricen alıştırmak, onları terbiye etmek ve irşadı kolaylaştırmaktır. Görüldüğü gibi, bu prensiplerin tamamı İslami hükümlerin teşriinde görülmekte ve İslâm dininde kolaylığın esas olduğunu ve her konuda kolaylıkların bulunduğunu bize göstermektedir.

1-ŞER’İ DELİLLERDE KOLAYLIK

Kur’an ve sünnette her fırsatta kolaylık tavsiye edilmiştir. Bundan dolayı müctehidler de herhangi bir konuda ichtihad ederlerken bu yolu tercih etmişler ve kolaylığı bir ichtihad metodu olarak benimsemişlerdir. Böylece Şer’i kaynaklar (fer’i deliller) ortaya çıkmıştır.

Biraz önce verdiğimiz ayette olduğu gibi Kur’an’da birçok ayette kolaylık manasına gelen “yüsr” kelimesi ve onun zıddı olan “usr” kelimesi beraber zikredilmekte ve Allahın, kulları için kolaylık murad edip, zorluğu murat etmediği ifade edilmektedir. Bir kısım ayette ise “harac” kelimesi geçmekte ve kullar üzerine harac (zorluk) olmadığı ifade edilmektedir. Yine birçok ayette hiçbir kimsenin gücünün yetmeyeceği şeyle mükellef olmayacağı bildirilmektedir.Bütün bunlar islamın kolaylık prensibine delalet etmektedir.

A- KUR’AN’DA KOLAYLIK

“Hiçbir kimse takatından fazlasıyla mükellef tutulmaz”¹¹.

“Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez”¹².

“Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz”¹³.

“Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden başkasını yüklemez. Allah bir güçlüğü arkasından bir kolaylık ihsan eder”¹⁴.

Bütün bu ayetler her türlü İslâmî emirlerin ve tekliflerin insan takatının üstünde olmadığını ifade etmektedir. Yapılması ve yapılmaması istenen teklifler, kulların tamamen güçleri dâhilindedir.

Hız. Allah, diğer hükümlerde olduğu gibi abdest, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerde de kulları üzerine zorluk kılmamıştır. Şu ayetler bunu göstermektedir.

“Ey iman edenler, namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüb oldunuz ise boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsi birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su

¹⁰Maide, 5/101-102.

¹¹ Bakara, 2/233.

¹² Bakara, 2/286.

¹³ En’am, 6/152, A’raf, 7/42, Mü’minün, 23/62.

¹⁴Talak, 65/7.

bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve ellerinizi onunla mesh edin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor, umulur ki şükredersiniz¹⁵.

Görüldüğü gibi bu ayeti kerime abdest veya gusül yapamayacak kimseye bunların yerine geçecek kolaylığı bildirmekte ve bunların yerine daha basit olarak yapılabilecek teyemmümün geçeceğini haber vermektedir.

İslam'ın beş şartından biri ve kelime-i şahadetten sonra en mühimi olan namazda da bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Fıkıh kitaplarında hastanın namaz kılışı anlatılırken bu kolaylık daha da iyi anlaşılmaktadır. İslam'ın namaz kılana tanıdığı kolaylıklardan biri de kıratla ilgilidir. Bu kolaylık namaz kılan kişinin namazda mutlaka belli bir yeri okumasının şart olmayıp kolayına gelen yeri okumasının serbest olması şeklindedir. Bu kolaylığı da:

“(Rasül'üm) senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğunda (böyle yaptığını) rabbin elbette biliyor. Gece ve gündüz (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah'tır. O sizin buna gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı. Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalananlar olacak, diğer bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk)aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, başka bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin¹⁶, ayeti kerimesi bildirmektedir.

“Oruç size sayılı günler olarak yazıldı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa, tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutar. İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere fidye gerekir. Fidye bir fakirin doyum miktarıdır. Bunun dışında kim gönüllü bir hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer gerçekleri anlıyorsanız, her güçlüğe rağmen oruç tutmanın sizin için daha hayırlıdır”¹⁷, ayeti de oruçtaki kolaylığı bildirir. Bu ayetle oruçta tanınan kolaylık da yolcu ve hastalara tanınan oruç tutmama serbestliği ve oruç tutmaya gücü yetmeyenlere fidye vermek suretiyle vazifeyi yapmış olmaları kolaylığıdır. İslam'ın şartlarından bir diğeri olan hac ile ilgili tanınan kolaylığı ise:

“Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (elde olmayan bir sebeple) bunlardan alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından gelen bir hastalığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye vermesi gerekir. Emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği azab ağırdır¹⁸, ayeti bildirmektedir. Bu ayete dikkatle baktığımız zaman şu kolaylıkları ifade ettiğini görürüz. İhramlı bir kişi hacca devamdan alıkonulduğu zaman ihramdan çıkmak isterse kolayına gelen bir kurbanı göndermek suretiyle ihramdan çıkmasının serbest olması, gönderilen kurban (hedy) mahalline varmadan tıraş olmak yasak olduğu halde hastalık gibi mazeretlerden dolayı oruç, sadaka ve kurban gibi fidye vererek tıraş olmasının câiz olması ve haccı temettü yapan kimsenin üzerine vacip olan temettü kurbanını kesme imkanı bulamadığı zaman oruç tutmak suretiyle borçtan kurtulması hac ile alakalı tanınan kolaylıklardandır.

İbadetlerle ilgili kolaylığı bildiren ayetler bunlardan ibaret değildir. Konunun daha fazla uzamaması için bu örneklerle iktifa ediyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde ibadetlerin dışında da dinde güçlüğün olmadığı beyan edilmektedir. Bu ayetler değişik konular hakkında nazil olmuştur. Dinde zorluğun olmadığını beyan eden ayetlerden bazılarını almamız konuyu tamamlamak açısından yerinde olacaktır.

¹⁵Maide, 5/6

¹⁶Müzzemmil, 73/20.

¹⁷Bakara, 2/184.

¹⁸ Bakara, 2/196.

“Allah uğruna, O’na yaraşacak şekilde cihad edin. Sizi O seçti. Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi”¹⁹ ayeti bunlardan biridir.

Ayette geçen “harac” kelimesi ile ilgili olarak değişik eserlerde birçok bilgi verilmiştir. Son devrin büyük müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır’ın bütün bu manaları içine alan açıklamasını ehemmiyetine binaen burada alıyoruz. “Allah sizin üzerinize dinde hiç bir zorluk ve tazyik yapmadı. Yani size emrettiği hususları gücünüze münasib olarak emretti. Diğer dinler gibi ağır, çekilmez yükler yükledi, herkesin ihtiyacına, mazeretine göre ruhsatlar verdi. Mesela ayakta namaz kılamayanın oturmasına, oturamayanın ima ile namaz kılmasına müsaade etti, kolaylıklar gösterdi”²⁰. Elmalılı’nın bu açıklaması ibadetle ilgili kolaylığı izahtır. Kolaylığın cihadla ilgili yönü ise, âmâ ve topallara harbe iştirak mecburiyetinin olmamasıdır.

“Allah ve Rasulü için insanlara öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara (savaşa katılmamalarından ötürü) bir günah yoktur. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir”²¹.ayeti ile:

“Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. (bunlar savaşta katılmak zorunda değiller). Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, Allah onu acı bir azaba uğratar”²².ayeti çeşitli sebeplerle nazil olsa da, özürülülerin zor durumda kaldıkları, harbe iştirak, cuma namazına gitmek gibi bütün güçlüklerin kaldırıldığını ifade etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de yukarıdan beri kaydettiğimiz açık ifadeli ayetlerden başka “Onun üzerine vebal yoktur” gibi lafızlarla da yasaklanan bazı şeylerin yapılabileceğini gösteren, yapana günah terettüp etmeyecek şekilde zorluk ve güçlüğün hafifletildiğini görmekteyiz.

“Hac mevsiminde (ticaretle) rabbınızdan rızık istemenizde bir günah yoktur”²³.ayeti bunlardan biridir.

Bu ayetin sebebi nüzülü ile ilgili olarak birçok rivayet vardır. Bunlardan biri de, İbni Teymî’nin anlattığına göre şöyledir: Ben hac mevsiminde kira alıyordum. Halk bana senin haccın olmamış dediler. Ben de durumu İbn Ömer’e anlattım. O da bana sen ihramlı değil misin? Telbiye yapmıyor musun? Beyti tavaf etmiyor musun? Arafat’tan dönüp de taş atmıyor musun? dedi. Ben de evet bütün bunları yapıyorum deyince, senin haccın olmuştur, dedi ve şöyle anlattı. Bir kimse senin bana sorduğün soruyu peygamberimize sormuştu. Peygamberimiz sükût etti, cevap vermedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bundan sonra Allah’ın Rasulü o kimseye haber gönderdi. Adam gelince bu ayeti ona okudu ve haccın olmuştur, buyurdu.”²⁴

B-SÜNNETTE KOLAYLIK

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimizin de İslam dinindeki kolaylıklara delil olacak birçok hadisleri vardır. Burada bunlardan bir kısmına yer vereceğiz.

Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre, Allah Rasulü şöyle buyurdu:

"Muhakkak bu din kolaylıktır. Din hususunda kendini zorlayan herkese din galebe gelir. Öyle olunca (ıfrat ve tefrite düşmeyerek) doğru ve mutedil hareket edin, yaklaşın, sevinin. Sabah akşam ve gecenin bir cüzünde (Allah'tan) yardım isteyin.”²⁵

"Allah'a en sevimli din, semahat ve suhûlet üzerine kurulmuş olan Hanif(İslam)dir." ²⁶ Bu hadisi şerh edenler hadiste geçen semahat kelimesini, kolaylık ve müsamaha olarak izah etmişlerdir.

¹⁹ Hacc, 22/78

²⁰ Hamdi Yazır Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili Türkçe Tefsir, İstanbul, 1971, 1-1X, c.5, s.3424.

²¹ Tevbe, 9/91.

²² Feth, 48/17.

²³ Bakara, 2/198.

²⁴ Hasan Tahsin Emiroğlu, Esbab-ı Nüzul, Konya, 1-XVI, c.1, s.177.

²⁵ Ebu Abdurrahman Ahmed b.Şuayb en-Nesai, es-Sünen, İstanbul,1992,I-VIII, İman;28,Ahmet Naim, Kamil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi, Ankara, 1982, 1-XIII, c. 1, s. 47.

²⁶ Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail, Buhari, el-Camiu’s-Sahih, İstanbul,1992,I-VIII, İman;39,Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 1, s. 48.

Bu konuda meşhur olan bir hadis de şöyle rivayet ediliyor: Veki', Şu'be'den, O da Said b. Ebi Berde'den, O da dedesinden naklen rivayet etti ki, Allah'ın Rasulü, kendisini Muaz ile beraber Yemen'e göndermiş ve:

"Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, sevindirir, nefret ettirmeyin, uyuşun, ihtilaf etmeyin" buyurmuştur.²⁷

Peygamberimizin yaşantısına ve icraatlarına bir göz attığımız zaman hep kolaylığı seçtiğini ve kolayı emrettiğini görmekteyiz. Hazreti Ayşe'den şöyle rivayet edilmiştir:

" Allah'ın Rasulü iki şey arasında serbest kılındığı zaman, günah olmadığı müddetçe onlardan en kolay olanını alırdı. Eğer günah olursa, ondan halkın en uzak olanı, Allah'ın Rasulü olurdu. Rasulullah kendisi için kin tutup öç almamıştır. Meğerki Allah'a karşı bir hürmetsizlik edilmiş olsun. Bu takdirde işlenen hürmetsizlik sebebiyle Allah için öfkelenir, intikam alırdı.²⁸

Allah'ı Rasulüne biri gelip: Ey Allah'ın Rasulü filanca bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki adeta namazı terk edecek gibi oluyorum, dedi. Peygamber o günkü gibi hiç bir yerde öfkeli görülmedi. Buyurdu ki: Ey insanlar, sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim halka namaz kıldırırsa hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde hasta, zayıf ve hacet sahibi olanlar vardır.²⁹

Peygamberimiz ibadetlerde devamlı kolaylığı ve orta yolu tavsiye ederdi. Enes b. Malik rivayet ediyor:

"Üç kişi Peygamberin ibadetini sormak üzere, Peygamberin hanımlarının evlerine gelmişlerdi. Bunlara Peygamberin ibadeti haber verilince güya azımsayarak: "Biz nerede, Rasulullah nerede? Muhakkak ki Allah O'nun geçmiş ve gelecekte işlenmesi muhtemel olan günahlarını mağfiret etmiştir" dediler. Biri, ben geceleri daim namaz kılacağım, dedi. İkincisi ben de her zaman oruç tutacağım, dedi. Diğeri, ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım, hiç evlenmeyeceğim, dedi. Bunun üzerine Allah'ın Rasulü gelerek: Şöyle şöyle söyleyen sizlersiniz değil mi? Dikkat edin. Vallahi sizin Allah'tan en çok korkmanız ve sakınmanız benim. Lakin ben hem oruç tutarım hem de iftar ederim. Geceleri namaz kılarım. Uyum da. Kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."³⁰buyurdu.

Şu hadisi şerifi de zikredip sünnetteki kolaylığı da bitirmek istiyoruz. Ebu Hureyre (R.A.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz bir defasında Rasulullah'ın huzurunda oturuyorduk birisi geldi ve: "Helak oldum ey Allah'ın Rasulü!" diye halinden şikâyet etti. Rasulullah: "Sana ne oldu?" diye sordu. O kimse: "Ya Rasulullah oruçlu iken hanımına yaklaştım" cevabını verdi. Rasulullah: "Azat edecek bir köle bulabilir misin?" diye sordu. Soran adam: "Bulamam" dedi. Rasulullah: "Öyleyse peş peşe iki ay oruç tutmaya gücün yeter mi?" diye sordu. Adam: "Gücüm yetmez. (Hem ben bu felakete oruç yüzünden uğramadım mı?)" dedi. Bunun üzerine Rasulullah: "Altmış yoksulun yolunu da mı bulamazsın?" dedi. Soran adam: "Hayır, bulamam" dedi. Ve Ebu Hureyre'nin rivayetine göre, adam Allah'ın Rasulü'nün huzurunda durdu, bekledi. Biz ne olacağını beklemekte iken, Peygambere içi hurma dolu ve ravinin "miktel" dediği (15 sa' istiab eden) bir zenbil getirildi. Rasulullah: "Hani soru soran adam nerededir?" buyurdu. Adam: "Benim" diye ayağa kalktı. Rasulullah: "Bu hurmayı al, yoksullara tasadduk et" buyurdu. Adam: "Benden fakir birisine mi vereceğim? Ya Rasulullah. Allah'a yemin ederim ki, Medine'nin kara taşlı iki nahiyesi (Uhud dağı ile Air dağı) arasında benim ailemden daha fakir bir aile yoktur" dedi. Bunun üzerine Allah'ın Rasulü dişleri görününceye kadar güldü. Sonra da soran adama: "Haydi bu hurmayı al, ailene yedir" buyurdu."³¹ Fakat bu hadisin, hükme medar olup olmaması hususunda ihtilaf olunmuştur. Bu ruhsat sadece o sahabiye mahsustur diyenler olduğu gibi mensuhtur diyenler de vardır.

²⁷ Buhari, İlim,1,Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 10, s. 348.

²⁸ Buhari, Menakib,20;Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 9, s. 275.

²⁹ Buhari, İlim,28;Müslim b.Haccac Ebu'l-Hüseyn, elCamii's-Sahih,İstanbul,1992,I-III,Salat,182;Ahmet Davutoğlu, Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, tarihsiz, 1-XII, c. 3, s. 252.

³⁰ Buhari, Nikah,1;Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 11, s. 252.

³¹ Buhari, Savm,30;Müslim, Sıyam,81; Davutoğlu, c. 6, s. 97. Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 6, s. 275.

Bununla birlikte, her ne kadar imkân olmadığı için yerine getirememişse de hadisin hükmü bakidir, imkân bulununca yerine getirilmesi gerekir diyenler de bulunmaktadır.³²

C-DİĞER DELİLLER VE KOLAYLIK

Kur'an ve sünnetin dışındaki asli ve fer'î delilleri de ele aldığımız zaman görüyoruz ki delillerin hepsinde kolaylık mevcuttur. Fer'î delillerden istihsan, ıstıslah, örf ve âdetin tariflerini inceleyip gözden geçirdiğimiz zaman hepsinin kolaylıkla çok irtibatlı olduğunu görmekteyiz. Çünkü çeşitli şekillerde tarifi yapılan istihsanın tariflerinin ortak özelliği kolaylık prensibidir. İzmirli İsmail Hakkı (1948)da Serahsi'nin, istihsanı şöyle tarif ettiğini nakletmektedir. O'na göre istihsan, "kıyası terkedip insanlara en uygun olanı almak, şahıs ve umumun mübtelâ olduğu şeylerle ilgili hükümlerde, kolay olanı almak, müsamaha ve ruhsat esasına göre hareket etmektir."³³

Yine ıstıslahın tarifi yapılırken "maslahat, faydalı olanı elde etmek, zararlı olanı gidermektir" denilmektedir. Örf ve adet ise, "aklen ve şer'an güzel olan, selim akıl sahipleri yanında münker olmayan (yadırganmayan) şey diye tarif edilmektedir.³⁴

Konumuzu ilgilendirmesi açısından burada fer'î delillerden bazılarını, bu delillere dayanan bazı hükümleri de vererek ele almak isteriz.

c- a) İstihsan

Yukarıda tarifini verdiğimiz istihsan, en çok Hanefiler tarafından kullanılan bir delil olup üzerine birçok hüküm bina edilmiştir. Bilhassa zaruret hali ile ilgili meseleler, istihsan delili ile belli bir esasa oturtulmuştur. Aşağıdaki meselelerde bunu açıkça görmekteyiz. İçerisine pislik düşen havuz ve kuyuların, içlerinde az da olsa su kaldığı için kıyasa göre ebediyen temiz olmaması lazım gelirdi. Çünkü kova necis olduğu halde devamlı suyun içine girip çıkıyor. Suyu çıkardıktan sonra da kuyunun her tarafını yıkamak gerekir. Fakat temizlemedeki imkânsızlıktan dolayı su boşaltıldığı veya istenilen miktar çıkarıldığı zaman kuyu, su, kova, ip vesaire hepsi de istihsanen temiz sayılmıştır.

Yırtıcı hayvanların artıklarının temiz olması da istihsan deliline dayanır. Çünkü kıyasa göre bunların artıklarının da necis olması icab eder. Zira eti yenmeyen kuşlar, eti yenmeyen hayvanlar gibidir. Necis olması icab eder. Yalnız, kuşlar gagaları ile içtiklerinden dolayı suya değen sadece kuru bir kemiktir. Diğer hayvanlarda ise durum böyle değildir. Onlar dilleri ile içmektedir. Dillerinde ise salya vardır. Yırtıcı kuşlar gökten inip sahralardaki kaplardan su içerler, bunlardan korunmak güçtür. Bu güçlüğü kaldırmak için istihsanen temizliğine hüküm verilmiştir. Görüldüğü gibi hükümlerin hepsi de kolaylık prensibine dayanmaktadır.

c- b) Umum Belvâ:

Lügatta: bela, imtihan ve musibet manalarına gelen bu kelime bazı âlimlerce müstakil bir delil olarak kabul edilmiş ve üzerine hükümler bina edilmiştir. Zamanımıza yakın müelliflerden İzmirli İsmail Hakkı, İlmi Hilaf isimli eserinde, umum belvâyı müstakil bir delil olarak almakta ve "Umum belvâ, zaruretin cümleye şümulü demektir"³⁵ şeklinde tarif etmektedir. Ebu Said el-Hadimi (1176/1762) de Mecamiu'l-Hakaik isimli eserinde Umum belvâyı müstakil bir delil olarak zikreder. Bu eseri şerheden el-Güzelhisarî (1253/1837) de bu delil üzerine bina edilen hükümlere yer vermektedir.³⁶

Umum belvâ, zorluğu kaldırmak ve kolaylığı sağlamak esasına dayanmaktadır. İbn Nüceym'in (970/1562) el-Eşbah ve'n-Nezâir isimli eserinde verdiği misaller bunu göstermektedir.

İbn Nüceym, adı geçen eserinde umum belvâ ile tanınan kolaylıkları şöyle sıralıyor.

Necaset, muhaffefe olursa elbisenin dörtte birinden aşağısı, mugallaza olursa bir dirhemden aşağısı affedilmiştir. Bu miktarla namaz kılınabilir. Elbiseye sıçrayan iğne ucu kadar idrar

³² Davutoğlu, c. 6, s. 109.

³³ İsmail Hakkı İzmirli, İlmi Hilaf Dersleri, İstanbul, 1330, 1-11, c. 1, s. 46.

³⁴ Fahrettin Atar, Fıkıh Usulü, İstanbul, 1988, s. 79-87.

³⁵ İzmirli, c. 1, s. 169-170.

³⁶ Mustafa b. Seyyid Muhammed Güzelhisari, Menafiu'd-Dekaik Şerhu Mecamiu'l- Hakaik, İstanbul, 1308, s. 16.

sıçrantısı, caddenin çamuru, necasetin giderilmesi zor olan izleri affedilmiştir. Sinek ve pire kanı elbiseye bulaştığı zaman çok da olsa yine affedilir.

Ateş, insan ve hayvan pisliğini temizleyicidir. Kolaylık olması için bunların külleri de temizdir. Sütün içine düşen, deve, koyun ve keçi gibi hayvanların gübresi de dağılmadan atılırsa yine necis olmaz. Koyun ve keçilerin gübresi kuyuya düşse, aşırı derecede fazla olmadıkça su pis olmaz.

Kurumuş olan meninin yeri, yerinde izi kalsa bile ovmakla temiz olur, ağız dolusundan az kusuntu abdesti bozamaz. İmam Züfer'e (158/774) göre ise azında ve çoğunda bir fark yoktur ve bozar. Müftabih olan azının bozmamasıdır. Çünkü bundan kaçınmak mümkün değildir. Umum belvâ vardır.

Çocuğun abdestsiz Kur'an okumasında bir beis yoktur. Bunda zaruret vardır. Çünkü çocuklara abdest alması emredilse, bu onlara ağır ve zor gelecektir.

Necis olan zeytinyağından yapılan sabunun temiz olması da umum belvâ deliline dayanmaktadır. Necis su ile yıkanan fırın da aynı şekildedir, onda ekmek pişirmekte bir mahzur yoktur. Namaz kılan kimseye, namaz içinde bevl, büyük abdest, yellenme ve burun kanaması gibi kendi kasdı olmaksızın bir abdestsizlik meydana gelse, namazdan ayrılır, abdest alır, konuşmaz ve namazına kaldığı yerden devam eder. İmamın da aynı şekilde abdesti bozursa, kendi geri çekilir, yerine birini geçirir sonra abdest alır ve kaldığı yerden namaza devam eder.³⁷

Hanefi mezhebine göre, kadına dokunmanın, avret mahalline dokunmanın abdesti bozmaması da tanınan kolaylıklardandır.

c- c) el'Ahz bi'l-Eyser (Kolay Olanı Tercih):

İzmirli İsmail Hakkı adı geçen eserinde fer'i delilleri verirken diğer kaynaklarda geçmeyen bazı delillerden bahseder. Bunlardan biri de "ahz bi'l-eyser"dir. Lüğatta en kolay olanı almak demektir. Bunu Hanefilerin kullanmadığını ifade eden İzmirli, Hanefiler buna benzer "ahz bi'l-ehyad, amel bi'z-zahir, amel bi'l-asl ve amel bi'l-ezhar" gibi deliller kullandığını ifade etmektedir.³⁸

Hz. Aişe'den rivayet edilen: "Allah'ın Rasulü iki şey arasında serbest kılındığı zaman, günah olmadığı müddetçe onlardan en kolay olanını alırdı. Eğer günah olursa, ondan halkın en uzak olanı Allah'ın Rasulü olurdu. Rasulullah kendisi için kin tutup öc almamıştır. Meğer ki, Allah'a karşı bir hüremetsizlik edilmiş olsun. Bu takdirde işlenen hüremetsizlik sebebiyle Allah için öfkelenir, intikam alırdı"³⁹ hadisi bu delilin dayanağıdır.

II- İSLAM'DA HAFİFLETME VE KOLAYLAŞTIRMA SEBEPLERİ:

İslam dininin mahiyetinde pek çok hafifletme ve kolaylaştırma sebepleri vardır. Bunlar fukahâ tarafından araştırma ve inceleme konusu yapılmıştır. İslam dinindeki hafifletme ve kolaylaştırma sebeplerini sayıma tabi tutan alimler, bunların tamamını yedi madde altında toplamışlardır. Bunlar da, sefer, hastalık, ikrah, nisyan (unutma), cehalet, zorluk ve umum belvâ ve tabiî noksanlıklardır. Her biri ayrı birer araştırma konusu olabilecek olan bu maddeler üzerinde kısa kısa durmak istiyoruz.⁴⁰

a-Yolculuk: Sefer, yaya yürüyüşüyle en az üç günlük (18 saat) bir yere kadar gitmek üzere asli vatandan ayrılmak demektir. Böyle bir yolculukta kişiye tanınan bir takım kolaylıklar vardır. Bu kolaylıklar ise namazın kısaltılması, oruç tutmamanın serbest olması, mesh müddetinin üç gün üç gece olması ve kurbanın vücubiyetinin düşmesi gibi hükümlerdir.

Ayrıca şer'an sefer sayılmayıp, bazı kolaylıkların tanındığı kısa yolculuk tabir edilen bir yolculuk vardır ki o da sadece şehir dışına çıkmaktan ibarettir. Bununla tanınan kolaylıklar ise,

³⁷ Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, el-Eşban ve'n-Nezair, Dımaşk, 1986, s. 85 v.d. Celaleddin Abdurrahman Suyuti , el-Eşbah ve'n-Nezair, Mısır, 1959, s. 78.

³⁸ İzmirli, c. 1, s. 169.

³⁹ Ahmet Naim, Kamil Miras, c. 9, s. 275.

⁴⁰ İbn Nüceym. s. 84 ve dv. Süyuti., s. 77 ve dv.

cuma ve bayram namazlarının edasının düşmesi, namazın cemaatle kılınma teklifinin düşmesi, binek üzerinde nafile namaz kılmanın caiz olmasıdır.

b-Hastalık: Hastalık da kolaylaştırma sebeplerindedir. Bununla tanınan kolaylıkların başlıcaları şunlardır: Hastalık sebebiyle abdest ve gusülde su kullanmak zorlaşınca teyemmüm yapmanın kâfi gelmesi, abdestte başkasından yardım istemenin mekruhiyyetinin kalkması, farz namazlarda ayakta kılmaya takati olmayacak derecede hasta olduğu zaman namazı oturarak, buna gücü yetmeyen kişinin yatarak namaz kılması, buna da gücü yetmeyen kişinin ima ile kılması, cemaate gidemeyecek derecede hasta olan kişiden cemaate gitmenin düşmesi, bazı imamlara göre iki namazı cem etmenin caiz olması, Ramazanda oruç tutmamanın caiz olması, hasta olan yaşlıya fidye vererek orucunu yeme serbestliği, kefaretlerde oruç tutmak yerine fakiri doyurmak, haram olan maddelerle tedavinin caiz olması, hacda vekil tayin etmek ve hastanın avret mahalline doktorun bakmasının caiz olmasıdır. Fıkıh kitaplarından derlediğimiz bu meselelerin bir çoğunda farklı görüşler de yok değildir. Her biri hakkındaki farklı görüşleri burada almaya kalktığımız zaman konunun çok uzamasından dolayı meseleleri kısaca vermekle yetiniyoruz.

c-Zorlama: Zorlama(ikrah); bir şahsın, hoşlanmadığı bir fiili, rızasının aksine yapmaya zorlanmasıdır.⁴¹ İkraah, mülci ikrah (tam zorlama), gayr-i mülci ikrah (eksik zorlama) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Her ikisine ait hükümler vardır. İkraah sebebiyle tanınan bazı kolaylıklar vardır. İleride ruhsat bahsinde ele alınacağından dolayı ayrıca burada ondan bahsetmeyeceğiz.

d-Unutma: Allah haklarında unutma bazen bir özür sayılır ve hükümlerde kişiye kolaylık sağlamasına sebep olur. Misal olarak, unutarak yiyip içen kişinin orucunun bozulmamasını ve bir hayvanı keserken besmeleyi çekmek unutulduğu zaman o hayvanı yemenin haram olmamasını gösterebiliriz.

e-Bilmemezlik: Bilmek kabiliyetine haiz bir kimsenin bilmesi gereken bir şeyi bilmemesine cehalet denir. Bazen cehalet bir özür sayılır ve sahibine kolaylık sağlar. Daru'l-harbde bulunup, İslam'ı kabul eden kişinin namaz, oruç gibi vazifeleri bilmemesi gibi ki bu şahıs bilmediği bu hususlardan mesul tutulmaz.

f-Umum belvâ ve zorluk: Bunların tarifi ve bunlarla tanınan kolaylıklara daha önce geniş yer verilmiştir.

g-Tabii bazı noksanlıklar: Çocuk, deli, köle, bazı aza noksanlıkları ve bazı hallerde kadınlardan bir kısım tekliflerin kaldırılması bu sebebe bağlıdır. Çocuğa namaz, oruç, hac, zekat gibi mali ve medeni ibadetler farz değildir.

Vacip olması gereken aklın şart olduğu ibadetler de delilere farz değildir.

Kölelere de bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Cuma, bayram namazları ve hac gibi ibadetler kölelere farz değildir.

İslam hukukunun önemli bir konusu olan ceza hukukuyla ilgili kolaylıklardan köleye, hürlere uygulanan cezanın yarısının uygulanmasını zikredebiliriz.

Ayakları kesik olan kişiye abdestte yıkanması icab eden azalar azalır. Aynı zamanda cuma namazı farz değildir. Cemaate gitme teklifi düşer. Gözü kör olan kişiye de cuma namazı farz değildir.

Kadınlarda da hayız ve nifas hallerinde bazı ibadetlerle mükellef değildir. Bu hallerde kılamadıkları namazı kaza etmezler. Kadınlarda, erkeklerin mükellef olduğu bazı vazifelerden de muafdırlar. Muaf oldukları vazifeler cemaat, cuma namazı, bayram namazı, cihad ve cizyedir. İpek elbise giymek ve altın kullanmak erkeklere haram olduğu halde kadınlara helaldir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu meseleler bütün imamlara göre böyle değildir. Her biri hakkında değişik görüşler vardır.

III- KOLAYLIK VE HAFİFLETME ŞEKİLLERİ:

⁴¹ Atar, s. 154.

Yukarıda zikrettiğimiz sebeplerle tanınan kolaylıklar da yedi kısma ayrılır⁴²

a-Hükmü kaldıran hafifletme(tahfifü'l-iskat):Bazı özürler sebebiyle kişinin mükellef olduğu vazifelerin kişiden düşmesi, mesela: yolculukta, hastalıkta cemaatle namazın, orucun düşmesi, emniyetsizlik zamanında haccin düşmesi bu kabil kolaylıklardandır.

b-Yapılacak işi azaltma(tahfifü't-tenkis): Farz kılınmış ibadetlerden eksiltmeler yapmak demektir. Yolcunun namazı kısaltması, namazı tam olarak kılamayan hastanın rüku ve secdeyi yapabildiği kadar yapması gibi.

c-Değişiklik yapma(tahfifü'l-ibdal) :Bazı vazifelerin yerine diğerlerini bedel kılmak demektir. Abdest ve guslün yerine teyemmümün geçmesi. Namazda ayakta durmak mümkün olmadığı zaman, ayakta durmanın oturmaya, oturmanın yatmaya, yatmanın da imaya değişmesi ve tutmak mümkün olmadığı zaman da orucun yemek yedirmeye değişmesi, kısas uygulanmayan yerde, kısasın diyetle değişmesi gibi.

d-Öne almak şeklinde hafifletme(tahfifü't-takdim): Bazı farzları yer ve zamanlarından öne almak demektir. Henüz bir yıl tamamlanmadan zekat verilmesinin cevazı, Ramazanda da verilen fitrenin zamanı gelmeden verilmesinin cevazı, Hanefilere göre Arafat'ta ve kabul edenlere göre seferde ikindi namazını öğle vaktinde, öğle namazıyla beraber kılmak gibi.

e-Geciktirme şeklinde hafifletme(tahfifü't-te'hir): Bazı farzların zamanından geri bırakılması demektir. Hasta, yolcu ve adet halindeki kadının Ramazan orucunu geri bırakması, boğulmak üzere olan birini kurtarmakla meşgul olan kimsenin namazı vaktinden tehir etmesi ve hacı için Müzdelife'de akşam namazının yatsı vaktine tehir edilmesi gibi.

f-Şekil değiştirme hafifliği(tahfifü't-tağyir): Bazı farzların bilinen ölçü ve şekillerinden çıkarak başka bir şekil ile yapılması demektir. Korku vaktinde namazın şeklinin, normal zamanlarda kılınan şekilden değişmesi gibi.

g-Ruhsat hafifletmesi(tahfifü't-terhis): Çaresiz kalma, ikrah ve zorluk anında bazı kolaylıkların tanınması demektir ki," zaruret hali"başlığı altında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1-ZARURET HALİ

Yukarıda geçtiği gibi kolaylık şekillerinden biri de ruhsat verilmesidir. Ruhsat ile zaruret hali arasında büyük bir irtibat bulunması itibariyle az da olsa zaruret halinden bahsedebiliriz. Çünkü her ne kadar ruhsatlarla tanınan kolaylıkların hepsi zaruret haline girmese de, zaruret halinde tanınan bütün kolaylıklara ruhsat denilebilir. Nitekim Mecelle Şarihi Ali Haydar(1935), "Zaruretin, haram olan bir şeyi mübah kılmasına ruhsat denilir" demektedir.⁴³

Zaruret: (darra) kökünden olup bir şeye mecbur olmak demektir. İstilahta ise çeşitli tarifleri yapılmıştır. Zarureti tarif edenlerden bazıları sadece yemek ve içmek açısından ele alıp, yemeyi ve içmeyi terk etmekten dolayı ölüm tehlikesi veya herhangi bir uzvun helak olmasından korkulması şeklinde tarif ederken, bazıları daha geniş bir şekilde ele alıp ikrah karşısında kişinin herhangi bir işi yapmaya mecbur bırakılmasını da içine alacak şekilde tarif etmişlerdir.⁴⁴

Mecelle şarihi Ali Haydar'ın tarifi, zaruret hallerinin hepsini içine alması itibariyle burada O'nun yaptığı tarifi nakletmekle iktifa ediyoruz. "Zaruret, bir kişinin yapılması yasak olan şeyi yapmadığı, almadığı takdirde helak olmak ile karşı karşıya kalması demektir."⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de sarih olarak zaruret kelimesinin zikredildiği beş ayet bulunmaktadır. Aşağıda metin ve meallerini verirken görüleceği üzere bu ayetlerde önce haram olan şeylerden bahsediliyor, ondan sonra da zaruret hali ve bu halde yenilecek miktar kaydediliyor. Kendisinde zaruret hali zikredilen ayetlerden bazıları şunlardır:

⁴² İbn Nüceym,s. 92, Süyutî s. 82.

⁴³ Ali Haydar, Dürerü'l-Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam Şerhu Kavaidi'l-Külliyeye, İstanbul, 1317, s. 130.

⁴⁴ Mustafa Baktır, İslam Hukukunda Zaruret Hali, Ankara, s. 11 ve dv.

⁴⁵ Ali Haydar, s. 135.

“Allah size ancak ölü hayvanı, akan kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Kim mecbur kalırsa (kimseye) saldırmamak ve haddi geçmemek şartıyla (yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.⁴⁶” bu ayet-i kerimede haram olan şeyler, ölü hayvanın eti (laşe), kan, domuz eti ve Allah’tan başkasına kesilen hayvan olmak üzere dört grupta toplanmıştır.

“Deki: Bana vahyolunan (Kur’an)da onu yiyecek kimse için leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti ki -pisliğin kendisidir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ama kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve (zaruret) sınırı aşmamak üzere (bunlardan yiyebilir). Çünkü rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.⁴⁷” Bu ayet-i kerime ile haramlığı bildirilen şeylerin sayısı yine dördtür.

“Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Allah çaresiz (kalıp da) yemek zorunda kaldığınız (şeylerin) dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu bir çokları bilmeden kendi isteklerine uyarak şaşırtıyorlar. Muhakkak ki rabbin, sınırı aşanları iyi bilir.⁴⁸”

Kaydettiğimiz bu ayetlerin bazılarında zaruretin giderilmesinin mutlak zikredildiğini, herhangi bir şarta bağlanmadığını görmekteyiz. Bunlara göre zaruret hali bulunduğu mutlak olarak mübahlık bulunmaktadır. Bazılarında ise, zaruret haliyle karşı karşıya kalan kişinin, bu hali giderirken bazı kayıtlara riayet etmesi esası getirilmiştir. Bu esasları da kısaca şöyle sıralayabiliriz.

Tehlikenin mevcut olması,

Haramı işlemeyi mübah kılan bir özrün bulunması,

Helal yoldan giderme imkanı olmaması,

Muzdar (zorda kalan kişi) İslamın prensiplerine muhalefet etmeyecek. Bundan dolayı zina ve adam öldürmek hiçbir şekilde mübah hale gelmez.

Zaruret halinde işlenen fiil, zaruret miktarını aşmamalı, ancak zaruret halini giderecek kadar işlenmelidir.⁴⁹

Zaruret haliyle ilgili bir kısım hükümler ruhsat bahsinde de geçeceğinden bu kadarla iktifa ediyoruz.

2-AZİMET VE RUHSAT:

Ruhsatın bilinmesi azimeti bilmeye bağlı olduğu için, ruhsata geçmeden azimete bir göz atmamız yerinde olacaktır.

A-AZİMET:

Azimet, lügatta kasdetmek manasına gelir. Usul ilminde ise, “kulların özürlerine mebni olmaksızın ibtidaen meşru kılınan şeydir”.⁵⁰ Bu tarife göre azimet, farz, vacip, haram, mekruh, mendub ve mübah gibi teklifi hükümleri içine alır. Azimet hükümleri, zaruret ve meşakkat gibi arizi hallere bağlı olmaksızın başlangıçta konmuş ve normal şartlarda bütün mükelleflerin uymakla yükümlü tutuldukları asli hükümlerdir. İbn Melek(821/1418), azimeti tarif ederken “arizi hallere bağlı olmaksızın, şer’i hükümlerden asıl olan şeye verilen isimdir” şeklinde tarif etmektedir.⁵¹

B-RUHSAT:

Ruhsat, lügatta kolaylık demektir. Istılahta ise her mezhebin ayrı tarifi vardır. Burada bu tarifleri vereceğiz.

1-Hanefilere Göre Ruhsat:

⁴⁶ Nahl, 16/115.

⁴⁷ En’am, 6/145.

⁴⁸ En’am, 6/119.

⁴⁹ Baktır, s. 231 vd; Vehbe Zuhayli, el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletühü, Suriye, 1989, 1-8, c. 3, s. 516-517.

⁵⁰ Ömer Nasuhi Bllmen, Hukuku İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye, Kamusu, İstanbul, 1976, 1-VIII, c.1, s. 34.

⁵¹ Abdullatif İbn Melek, Şerhu’l-Menar fi’l-Usul, İstanbul, 1385, s. 194.

Hanefilere göre ruhsat “kulların özürlerine mebni bir kolaylık ve müsaade olmak üzere ikinci derecede (defa) meşru kılınan şeydir.”⁵²

Hanefi usulcileri ruhsatı, hakikat ve mecaz olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Bunların her birisi de ayrıca ikiye ayrıldığından neticede dört kısım ruhsat ortaya çıkmaktadır.

a-Hakikatin Birinci Kısım:

Usul kitaplarında ruhsat olmaya, ikinci kısımdan daha layık olan diye tarif edilmektedir. İmam Serahsi(483/1090), bu kısmı “haram kılan delil ve onun hükmü mevcut olmakla birlikte, mübah kılınan şeydir ve aynı zamanda bu kısım ruhsatın kemal derecesidir”⁵³ demektedir. Bu durumlarda, insan azimet veya ruhsata göre amel etmekte serbesttir. Fakat aslı hüküm baki kalması bakımından azimetle amel etmek, daha faziletli bir iştir. Mesela, Allah’a imanın farz oluşu bir azimettir. Onu inkar etmek de bir haramdır. Ancak kalben inanmak şartıyla, ölüm tehdidi altında bulunan bir insana, diliyle Allah’ı görünüşte inkar etmesi kolaylığının tanınması bir ruhsattır. Burada azimete uyararak diliyle de Allah’ı inkar etmeyi öldürülürse şehit olur.

Bu meselede asıl şu hadisedir. Rivayete göre yalancı peygamber Müseyleme, peygamberimizin ashabından iki kişiyi yakaladı ve onlardan birine dedi ki “Muhammed’in, Allah’ın Rasulü olduğuna şahadet ediyor musun?” O zat “evet” dedi. Sonra “Benim de peygamber olduğuma şahadet ediyor musun?” diye sordu. Sahabi “Dediğin şeyi bilmiyorum” dedi. Müseyleme onu şehit etti. Sıra ikinci sahabeye geldi. Ona da aynı şekilde sordu. O Rasulullah’la ilgili soruya da evet dedi. Müseyleme ile ilgili soruya da evet dedi. Bunun üzerine ikincisini serbest bıraktı. Bu haber Allah’ın rasulüne ulaşınca buyurdular ki, “Birincisinin sevabını Allah iki kat verecektir. Diğeri ise Allah’ın ruhsatını almıştır. Onun için günah yoktur.”⁵⁴ Bu mesele ile ilgili diğer bir hadise de Ammar (r.a.) hakkında rivayet edilir. Allah’ın rasulünün, ona “Seni yine zorlarlarsa istediklerini tekrarla” buyurması, müslümanın kalbi mutmain olduktan sonra, ikrah ve zorlama anında sadece diliyle küfür etmesinde bir beis olmadığına bir delildir.⁵⁵

Bu kısmın başka misalleri de şunlardır. Başkasının malını telef etmeye zorlanan kimsenin de canını koruması daha önemli olduğundan, başkasının malını telef etmesine ruhsat verilmiştir. Sabreder de öldürülürse, kul hakkı haram olduğu ve bu haramı işlemekten kaçındığı için şehit olur.⁵⁶

Yine zaruret halinde kalan kimsenin helak olma korkusu varsa, başkasının malını sahibinin izni olmadan almasına ruhsat verilmiştir. Bu hal başkasının mülkü olduğu için haram olma sebebi mevcut olsa da, can tehlikesi olduğundan alınmasına izin verilmiştir. Sonra da ödenmesi icap eder. Çünkü mal başkasınındır. Burada yine kul, ruhsatı kullanabileceği gibi azimeti de kullanabilir.⁵⁷

İyilikle emretmek vazifesi de aynen böyledir. Ölüm tehdidiyle, kişinin canını koruması için bu vazifeyi terk etmesine ruhsat verilmiştir. İsterse öldürülünceye kadar sabır da edebilir.⁵⁸

b-Hakikatin İkinci Kısım:

Hakikatin ikinci kısmında, hükmü icap ettiren sebep veya haram kılıcının bulunmasıyla birlikte bir özürden dolayı mübah kılınan şeydir ki, burada hüküm tehir edilmiştir.⁵⁹

Bu kısma misal olarak, hasta ve yolcunun Ramazan ayında oruç durumu verilmiştir. Buna göre şer’an oruç tutmayı gerektiren sebep, Ramazan ayının girmesidir. Ramazan ayı idrak edildiğine göre, yolcu ve hasta oruç tutsalar farzı eda etmiş olurlar. Fakat hüküm diğer günlerde müsait bir vakte tehir edilmiştir.⁶⁰ Bunun hükmü ise azimetle amel etmenin evlâ

⁵² Bilmen, c. 1, s.34.

⁵³ Muhammed b. Ahmet b. Ebi Sehl Ebu Bekr Serahsi, Usul,I-II, c. 1, s. 118.

⁵⁴ Abdulaziz Buhari, Keşfü’l-Esrar, İstanbul, 1308, I-IV, c. 2, s. 316.

⁵⁵ Abdülkerim Zeydan, el-Veciz fi Usul’l-Fıkh, İstanbul, s. 53.

⁵⁶ Serahsi, c. 1, s. 119.

⁵⁷ Serahsi, c. 1, s. 118, İbn Melek, s. 200.

⁵⁸ Abdülaziz Buhari, a.g.e., c. 2, s. 317.

⁵⁹ Muhammed b. Feramuz Molla Husrev, Mir’atü’l-Usul fi Şerhi Mirkati’l-Vüsul, İstanbul, 1967,I-II, c. 2, s. 179, 1-11.

⁶⁰ Molla Hüsrev, c.2, s. 179, Serahsi, c.1, s.119.

olmasıdır. Ancak oruç tuttuğu takdirde zayıf düşme durumu olursa o zaman ruhsatla amel etmesi icap eder. Ölüncüye kadar sabredip oruç tutsa o kişi günahkar olur.⁶¹

c-Mecazın Birinci Kısmı:

Mecazın birinci kısmı, mecazlıkta tam olup ikinci kısma bakarak hakikatten daha uzaktır. Bu kısma girenler önce emredilip sonra bir özürden dolayı hafifletilmiş hükümler değildir. Bunlar aslında hiç meşru kılınmamışlardır. Bunlara ruhsat denilmesi isminden de anlaşılacağı üzere mecazdır. Bu kısma giren hükümler önceki şeriatlarda mevcut olan ağır ve meşakkatli tekliflerdir. Nitekim Kur'an'da da şöyle haber verilmiştir:

“O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor, onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor. Onların ağır yüklerini, sırtlarından ağır olan zincirlerini indiriyor.”⁶² Yine diğer bir ayette:

“Ey Rabbimiz, bizden evvelkilere yüklediğin gibi üstümüze ağır yük yükleme.”⁶³ buyruluyor. Bunlarda kolaylık için bir hüküm kaldırılması mevcut değildir. Bundan dolayı da mecazen ruhsat denilmiştir.

Bizden önceki ümmetlerden riayet edilmesi istendiği halde bizden istenmeyen zor tekliflere misal olarak şunları verebiliriz: Elbise ve deriden necaset bulaşan yerin kesilmesi, zekatın dörtte bir alınması, tevbenin kabulü için nefsin öldürülmesinin şart koşulması, katilde ister hataen olsun ister amden olsun kisasın tatbik edilmesi, ganimetlerin kullanılmayıp yakılması, etlerdeki sinirlerin yenilmesinin haram olması, günahlar sebebiyle bazı helallerin haram olması, cenabet ve hadesten ancak su ile temizlenilmesi, mescidin haricindeki yerlerde namazın caiz olmaması gibi ağır tekliflerdir.⁶⁴

d- Mecazın İkinci Kısmı:

Hüküm aslında meşru kılınmakla beraber, sebep onun için mucip olmaktan çıktığından dolayı kolaylık için meşru kılınan şeydir.⁶⁵ Hadimî, bu kısmı şöyle tarif eder, “Ümmetten bazısına meşruiyeti devam ettiği halde, bir kısmından düşen hükümlerdir.”⁶⁶ Zaruretten dolayı bir kısım kimselerden hüküm kalkmıştır. Çünkü “Zaruretlar, yasak olan şeyleri mübah kılar.”⁶⁷ kaidesi, zaruret halinde yasak olan şeylerin mübah olduğunu göstermektedir.

Bu kısma misal selem akdidir. Peygamberimiz mevcut olmayan malın satışını yasakladığı halde selem akdine ruhsat vermiştir.⁶⁸

Mestler üzerine mesh de bir ruhsat ve kolaylık olarak meşru kılınmıştır. Yine yolcu için mesh müddetinin fazlalığı da bu çeşit ruhsatlardır.⁶⁹

Bu kısmın en meşhur misallerinden biri de zorda kalan kişi ve ikrah olunan kişi hakkında içki, murdar et, domuz eti gibi haram olan şeylerin haramlığının sakıt olmasıdır.⁷⁰ Çünkü bu maddelerin haramlığını ifade eden ayetlerde zaruret hali istisna edilmiştir. Daha önce zikrettiğimiz ayetlere ilave olarak bakara suresinin 173. ayetini de buraya alıyoruz.

“Allah size ancak ölüyü(lâşeyi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa hiç kimseye saldırmadan ve sınırını aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah, çokça bağışlayan, çokça esirgeyendir.”⁷¹ Bu ve aynı manayı ifade eden daha önce zikrettiğimiz ayetlerde, yukarıda zikrettiğimiz mecelle maddesine işaret vardır. Bunun yanında ayetlerde “saldırgan ve haddi

⁶¹ İbn Melek, s. 201, Molla Hüsrev, c.2, s. 180.

⁶² A'raf, 7/175.

⁶³ Bakara, 2/286.

⁶⁴ Güzelhisari, s. 265, Abdülaziz Buhari, c. 2, s. 321, Molla Hüsrev, c. 2, s. 181, İbn Melek, s.180.

⁶⁵ Abdülaziz Buhari, c. 2, s. 321, es-Serahsî, c. 1, s. 120.

⁶⁶ Güzelhisari, s. 266.

⁶⁷ Ali Haydar, c.1, s.76; Ali Ulvi, Telhisu Kavaidi Külliyye ve Istilahatı Fikhiyye, İstanbul, 1317, s.45, md.21; Ali Himmet Berki, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye) İstanbul, 1982, s. 21

⁶⁸ Molla Hüsrev, c. 2, s. 181, Serahsî, c. 1, s. 121

⁶⁹ Serahsî, aynı eser aynı yer, İbn Melek, s. 203.

⁷⁰ Serahsî, c. 1, s. 121, Abdülaziz Buhari, c. 2, s. 322.

⁷¹ Bakara, 2/172.

aşmaksızın" kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar da başka bir kaideyi koymuştur. O da "Zaruretlar miktarlarınca takdir olunur"⁷² kaidesidir. Bir kimse zaruret halinde, murdar eti yemeyip, şarabı içmediğinden dolayı açlıktan ve susuzluktan ölecek duruma gelir veya bunları yemeye zorlanırsa, yemekten kaçınması doğru olmaz. Şayet kaçınır da ölürse o kişi günahkar olur.⁷³

Bu çeşit ruhsata yani alınması vacip olan ruhsata Hanefiler ıskat ruhsatı demektedirler.⁷⁴ Burada haramlık kalktığı için bu isimle anılır.

İslam hukukuna göre yapılması yasak olan bir fiilin işlenmesi ve yapılması vacip olan bir fiilin de terk edilmesi suçtur ve günahdır. Ancak ruhsat halinde bu kaide uygulanmaz. Çünkü ruhsat ile bazen haram olan bir fiil mübah hale gelir, bazen de vacip olan bir fiilin terk edilmesi caiz hale gelir. Bu yönden ruhsat, iki kısma ayrılır.

a-Yapma ruhsatı: Haramı işlemeye izin veren ruhsat demektir. Azimet, bir fiilin yapılmasını haram kılıyor, ruhsat da o fiilin yapılmasını mübah kılıyor veya vacip hale getiriyorsa, o ruhsata yapma ruhsatı denir.

b-Terk ruhsatı: Azimet, bir fiilin yapılmasını vacip kılıyor, ruhsat da o fiilin geciktirilmesini veya terkedilmesini gerektiriyorsa, ona terk ruhsatı denir.⁷⁵

2-Diğer mezheplerde ruhsat:

Buraya kadar Hanefilerdeki ruhsatı ele aldık. Şimdi de diğer mezheplerin görüşlerini kısaca zikredeceğiz.

Gazali(450/1058), ruhsatı: "Haram kılan sebebin bulunmasıyla birlikte kulun acizliğinden veya özürden dolayı fiilinde tanınan kolaylık ve genişlikten ibarettir."⁷⁶ şeklinde tarif ettikten sonra, Hanefilerde olduğu gibi hakikat ve mecaz olmak üzere ikiye ayırır. Fakat Hanefilerin mecazın ikinci kısmına dahil ettikleri, zorda kalan kimsenin, murdar et, domuz eti ve şarapla açlığını gidermesi meselesini hakikat kısmında zikretmektedir.⁷⁷

Şatıbi'ye(790/1388) göre ruhsat: "külli bir asıldan istisna olarak, men'i gerektiren meşakkatli bir özürden dolayı, sadece ihtiyaç yerlerine mahsus olmak üzere meşru kılınan hükümlerdir."⁷⁸ Şatıbi, bundan sonra da tarifi tahliline geçiyor ve meseleyi üç esasta topluyor.

a- Meşakkat (Güçlük): Bazen hüküm mevcut bir meşakkat olmaksızın sadece ihtiyaçtan doğan bir özürden dolayı olur. Buna da ruhsat denmez. Mesela karz-ı hasenin meşruiyeti gibi. Karz aslında mal sahibinin ticaret için para bulamaması gibi bir özürden dolaydır. Özür olmadan ve acizyet olmadan da olur. Musakat ve selem de aynıdır. Bunlar her ne kadar haram bir asıldan istisna edilseler de bunlara ruhsat denmez. Çünkü bunlar ve benzerleri haciiyyat (zaruret derecesinde olmayıp, onun altında olarak meşru kılınan maslahata haciiyyat denir) cümlesindedir. Bunlara usulcülerce ruhsat denilmez.

b- Külli Bir Asıldan İstisna Edilmesi: Ruhsatlar başlangıçta meşru kılınan hükümler olmadığı için, külli hükümlerden sayılmazlar. Ruhsatı gerektiren bir özür arız olunca, ruhsat ortaya çıkmaktadır. Meselâ misafirin namazı kısaltması ve Ramazanda orucunu yemesi, namazın ve orucun farziyyetinden sonra olmaktadır. Ve külli bir kaideden (asıldan) istisna edilmektedir. Ayette geçen zorda kalan kimsenin, haram olan bazı şeyleri kullanması durumu da aynıdır. Önce küll olarak haram kılınmış sonra da külli hükümden istisna edilerek zorda kalan kişiye ruhsat tanınmıştır.

c- İhtiyaç Yerlerine Mahsus Olması: Ruhsatların sadece ihtiyaç yerlerine mahsus olması, ruhsatların en önemli özelliklerindedir. Bu özellik, küllî haciiyyat ile ruhsat ile meşru kılınan hükümler arasında en bariz bir farktır. Çünkü ruhsatların meşruiyeti cüz'i olup sadece ihtiyaç

⁷² Berki, Mecelle s. 21.

⁷³ Serahî,c. 1, s. 121.

⁷⁴ Zeydan,s. 54.

⁷⁵ Atar, s. 131-132.

⁷⁶ Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed Ebu Hamid Gazali, el- Mustafa min İlmi'l- Usül, Mısır, 1322, 1-11, c.1, s. 98.

⁷⁷ Gazali, aynı eser aynı yer.

⁷⁸ İbrahim b. Mûsâ Ebu İshak Şatıbi, el-Muvafakat, Mısır, 1975, 1-V, c. 1, s. 301.

yerlerine mahsustur. Mesela yolculuğu biten bir kişinin namazını tamamlaması vacip olduğu gibi oruca devam etmesi de vaciptir. Hasta bir kişi ayakta namaz kılmaya gücü yetince oturarak namaz kılması câiz değildir. Yine suyu kullanmaya gücü yeten kişinin teyemmüm yapması caiz değildir. Fakat karz, musakat ve ruhsata benzeyen diğer şeyler böyle değildir. Bunlar ıstılahî manada ruhsat değildir. Bunlara sebep olan özür giderilse de bunların meşruiyeti devam eder. Kişi ihtiyacı olmasa da borç para alabilir. Kendisi çalışmaya gücü yettiği halde bahçesini kiraya veya musakat yolu ile başkasına verebilir. Netice olarak azimet, ilk olarak meşru kılınan külli bir asla racidir. Ruhsat ise, bu külli asıldan istisna edilen bir cüz' iye racidir.⁷⁹

Diğer taraftan Şatıbî, ruhsatları iki ana kısma ayırarak hükümlerini bildiriyor.

1- Sabredilemeyen bir meşakkatten dolayı tanınan ruhsatlardır. Namazın rükunlarını ifa etmekten aciz bırakan hastalık gibi. Yine oruç tutmaktan aciz bırakan hastalık gibi. Bu kısma girenler hukukullah ile ilgilidir. Bunlarda ruhsat tarafının alınması daha iyidir. Buralarda ruhsat, azimet gibidir. Bunun için de zorda kalan kişinin ölmemesi için haram olan şeyleri yemesinin vacip olduğunu ulema hükmetmişlerdir.

2- Sabredilebilen bir meşakkat karşılığında tanınan ruhsatlardır: Bunlar daha çok kulların hoşlandıkları şeylerle alakalıdır. Meşakkatin olup olmaması önemli değildir. Müzdelife' de ve Arafat' ta namazları cem etmek gibi.⁸⁰

Bütün mezheplerin ruhsat ile alakalı görüşlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman hepsinin ruhsatı kabul ettiğini bazı isim değişikliği olmasına rağmen neticenin aynı olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

İslâm dininin hükümlerinin hepsi, insanın yaratılışına uygun ve fitratına münasip bulunmaktadır. Onun hükümleri ve insanlığa getirdiği mükellefiyetler arasında insanın takatini aşan bir durum yoktur. İslâm, sadelikler ve kolaylıklar dinidir. İslamî hükümlerin ilk konmaya başlamasında bu kolaylık prensibine riayet edildiği gibi her zaman riayet edilen kolaylık kaideleri İslâm hukukunda mevcuttur. İslamî hükümlerin asli kaynakları olan Kur'an ve sünnette kolaylık prensibini açık olarak ortaya koyan bir çok nasslar vardır. Fer'î delillerden bir kısmı açıkça kolaylık prensibine dayanmaktadır. İslâm dininin mahiyetinde, sefer, hastalık, ikrah, unutmama, cehalet, umum belva ve zorluk, bazı tabii noksanlıklar gibi pek çok hafifletme ve kolaylık sebepleri vardır. Zikrettiğimiz sebeplerle tanınan kolaylıklar da, iskat, tenkıs, ibdal, takdim, te'hir, tağyir ve terhis şeklinde ortaya çıkar.

Zaruret hali ile tanınan ruhsatların hükmü çeşitli meselelere göre değişmekle birlikte umumi olarak iki grupta toplanır.

1- İşlenmesi mübah veya vacip olanlar: Muzdar kalan veya zorlanan bir kimsenin meyte, kan ve domuz eti gibi haram olan şeyleri yemesi gibi.

2- Azimet hükmü devam etmekle birlikte işlenmesine ruhsat verilenler: Zaruret halinde kalp, imanla mutmain olduktan sonra, lisanla küfür kelimesinin söylenmesine ruhsat verilmiştir. Her ne kadar ruhsat verilmişse de haramlık vasfı kalkmamıştır, sadece ceza kaldırılmıştır. Çünkü küfrün hiçbir şekilde helal olma ihtimali yoktur. Ölümden korkulduğu zaman emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker yapmanın terk edilmesine de ruhsat verilmiştir. Çünkü burada canın korunması söz konusudur.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Buhari , *Keşfü'l-esrar*, İstanbul, 1308, I-IV

Ahmet Naim-Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi*, Ankara, 1982, I-XIII

Ali Haydar, *Dürarü'l-Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam Şerhu Kavaidi'l-Külliyeh*, İstanbul, 1317

Ali Ulvi, *Telhisu Kavaidi Külliyyeh ve Istılahatı Fikhiyyeh*, İstanbul, 1317

ATAR, Fahrettin (1988). *Fıkıh Usulü*, İstanbul.

BAKTIR, Mustafa (?). *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, Ankara

⁷⁹ Şatıbî, c. 1, s. 301-303.

⁸⁰ Şatıbî, c. 1, s. 320-321.

BERKİ, Ali Himmet (1982). *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-Ahkam-ı Adliyye)*, İstanbul.
BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976, I-VIII
DAVUTOĞLU, Ahmet (?). *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, I-XII
Elmalılı, Hamdi Yazır (1971). *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir*, 1971, I-IX
Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari (1992). *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, IVIII
Ebu Abdurrahman Ahmed b. Mahmud Nesai (1992). *es-Sünen*, İstanbul.
EMİROĞLU, Hasan Tahsin (?). *Esbab-ı Nüzül*, Konya, I-XVI
İbn Melek, Abdüllatif, *Şerhu'l-Menar fi'l-Usul*, İstanbul, 1385
İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim (1986). *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Dımeşk.
İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *İlmi Hilaf Dersleri*, İstanbul, 1330, I-II
KARAMAN, Hayreddin (1988). *Başlangıcından Günümüze İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul.
Molla Husrev, Muhammed b. Feramuz (1967). *Mir'atü'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-vusul*, İstanbul, I-II
Musa İbrahim el-İbrahim (1986). *el-Medhal ila Usuli'l-Fıkh ve Tarihi't-Teşrii'l-İslami*, Amman.
Müslim b. Haccac Ebu'l -Hüseyin (1992). *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul.
Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, Mısır, 1322, I-II
Güzelhisari, *Mustafa b. Seyyid Muhammed, Menafiu'd-Dekaik Şerhu Mecamiu'l-Hakaik*, İstanbul, 1308
Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, *el-Usul*, I-II
Suyuti, Celaleddin Abdurrahman (1959). *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Mısır.
Şatibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa (1975). *el-Muvafakat I-V*, Mısır.
ZEYDAN, Abdülkerim (?). *el-Veciz fi Usuli'l-Fıkh*, İstanbul.
ZUHAYLİ, Vehbe (1989). *el-Fıkhül'l-İslami ve Edilletüh I-VIII*, Suriye.